

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 3-Sayı/Issue: 5
Haziran 2025/June 2025

Başvuru/Submitted: 15 Nisan 2025/15 April 2025
Kabul/accepted: 28 Mayıs 2025/28 May 2025

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.15573153

Araştırma Makalesi/Research Article

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Bozkırda Yeni Bir Kurgan: Chinge-Tey Batı Kurganı 1

Mazhar NARŞAP*

Özet

Coğrafya toplumların yaşam tarzlarının oluşmasında birinci faktördür. Tarıma uygun alanlarda yaşayan toplumlar, yerleşik yaşam tarzını; ormanlarda yaşayanlar avcı ve toplayıcı yaşam tarzını benimsemişlerdir. Hayvancılığa elverişli coğrafyalarda yaşayan toplumlar ise göçebe yaşam tarzını ortaya koymuşlardır. Hayvancılığa elverişli bir alan olan Avrasya coğrafyasında yaşayan bozkır toplumları ise konargöçer bir yaşam tarzını benimsemişler ve kültürlerini bu yaşam tarzına uygun olarak oluşturmuşlardır. Konargöçer yaşam tarzı, göçebe yaşam tarzından farklı olup sıradan bir hayat değildir. Yılın belirli zamanlarında yaşanan coğrafyanın iklimsel koşullarından hem kendileri hem de hayvanlarının olumsuz etkilenmemesi için yaz aylarında yaylalara, kış aylarında ise kışlaklara yapılan sistemli bir göç hareketidir. Konargöçer kavimler, bu göçer hayat tarzı içerisinde kendi tarih ve kültürlerini de oluşturmuşlardır. Bu kavimlerin tarih ve kültürüne dair yazılı, sözlü ve arkeolojik kaynaklardan bilgiler elde edilebilmektedir. Sözlü kaynaklar ilerleyen süreç içerisinde yazıya geçirildiklerinden o dönemin izlerini taşımaktadırlar. Yazılı kaynaklar ise daha çok ilişkide bulundukları kavimlere aittir. Bozkır kavimlerine dair esas bilgiler arkeolojik kaynaklardan elde edilmektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise bozkır insanının defnedildiği yığma tepe mezar şeklinde yapılan kurgan gelmektedir. Avrasya coğrafyasında bozkır insanına ait birçok kurgan bölgesi bulunmaktadır. Bu kurganların bulunduğu alanların biri de Tuva'da bulunan Turan-Uyuk vadisidir. Bu vadi bozkır kavimlerinin kışlak olarak kullandığı bir bölgedir. Burada çeşitli çaplarda kurganlar bulunmaktadır. Bulunan bu kurganlardan biri de Chinge-Tey Batı Kurganı 1'dir. Bu kurganda yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan, ok çubukları, ok uçları, bıçaklar, ayna, tarak, makyaj malzemeleri, başlık süslemeleri gibi kalıntılar bozkır kavimlerinin kültürel hayatı hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Kültür, Kurgan, Konargöçer, Chinge-Tey.

* Dr. narsapmazhar5@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5104-2054.

-Dergimizde yayımlanan makaleler, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası (CC BY 4.0) ile lisanslanmıştır.

-This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License

-Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

-Funding: The author has reported that this study received no financial support

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Peer Review: External, double-blind

Atıf-Cite: Mazhar Narşap, "Bozkırda Yeni Bir Kurgan: Chinge-Tey Batı Kurganı 1", Tarih Tetkikleri Dergisi, 3/5 (2025), 1-12.

A New Kurgan in the Steppe: Chinge-Tey West Kurgan 1

Abstract

Geography is the primary factor influencing the formation of societies' lifestyles. Societies living in areas suitable for agriculture have adopted the settled life style; those living in forests have adopted the hunter-gatherer lifestyle. Societies living in geographies favourable to animal husbandry have revealed the nomadic lifestyle. Steppe societies living in Eurasia, which is an area suitable for animal husbandry, adopted a nomadic lifestyle and formed their culture in accordance with this lifestyle. Nomadic lifestyle is different from nomadic lifestyle and is not an ordinary life. It is a systematic migration movement to the highlands in the summer months and to the winter pastures in the winter months to prevent both themselves and their animals from being adversely affected by the climatic conditions of the geography where they live at certain times of the year. Nomadic tribes have also created their history and culture within this nomadic lifestyle. Information on the history and culture of these tribes can be obtained from written, oral and archaeological sources. Oral sources carry the traces of that period since they were written down in the following process. Written sources are mostly associated with the tribes with which they were in contact. The main information about the steppe tribes is obtained from archaeological sources. At the beginning of the archaeological sources is the kurgan made in the form of a masonry hill grave, where the steppe people were buried. There are many kurgan sites belonging to the steppe people in Eurasia. One of the areas where these kurgans are located is the Turan-Uyuk valley in Tuva. This valley is a region used by steppe tribes as a wintering ground. There are kurgans of various sizes here. One of these kurgans is Chinge-Tey West Kurgan 1. The remains, such as arrow sticks, arrowheads, knives, mirrors, combs, and makeup materials, unearthed as a result of archaeological excavations in this kurgan, provided information about the cultural life of the steppe tribes.

Keywords: Steppe, Culture, Kurgan, Nomadic, Chinge-Tey.

Giriş

Toplumların yaşadıkları coğrafyanın şartları, onların yaşam tarzlarının belirlenmesinde ve kültürlerinin ortaya çıkmasında en önemli faktördür. Ormanlarda yaşayanlar ile tarımsal alana uygun alanlarda yaşayanların imkânları aynı olmadığı için benimsedikleri yaşam tarzları ve buna bağlı olarak da ortaya çıkardıkları kültürler bir ve aynı değildir. Doğu'da Çin Seddi'nden, batıda Tuna Nehri'ne kadar olan bozkır coğrafyasında yaşayan kavimler, söz konusu coğrafyanın şartları neticesinde konargöçer yaşam tarzını ve kültürünü oluşturmuşlardır. Bu konargöçer kültürüne dair yazılı, sözlü ve arkeolojik kaynaklardan bilgi elde edilebilmektedir. Yazılı ve sözlü kaynaklarda bilgiler bulunmakla birlikte hem yazısız dönem hakkında bilgi elde edilebilmesi hem de yazılı kaynaklarda verilen bilgilerin doğrulanabilmesi açısından arkeolojik kaynaklar önemlidir. Söz konusu kaynakların ilk sırasında ise kurganlar yer almaktadır. Sözlüklerde kelime anlamı olarak korugan yani korumak anlamına gelen kurgan kelimesinin iki farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi mezar, ikincisi ise şehri koruyan sur duvarlarıdır. Kurganın bu her iki anlamı dikkate alındığında ve bozkır yaşam şartları ile birlikte düşünüldüğünde ilk anlamı olan mezar, bozkır yaşam tarzına daha uygundur¹.

Bozkır coğrafyasında, kurgan mezar tarzının ortaya çıkışı insanlığın ölen kişilerin cesetlerini toprağa gömmesi ile ilgilidir. Bu sebeple söz konusu mezar tarzının ne zaman ortaya çıktığının tespit edilebilmesi pek mümkün değildir².

Kurganlar dağ, yayla, orman, ırmak gibi kutsal alanlara yapılmıştır. Kurganların yapımında ise ahşap, kil, taş, toprak gibi çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Kurganların yapıldığı alanların ve kullanılan malzemenin farklı olması bozkır kavimlerinin geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları ve bulundukları bölgedeki imkânlar ile açıklanabilmektedir³.

¹ Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s.24.

² Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları...* s.67.

³ Oktay Belli "Eski Çağ ve Orta Çağ'da Türkler'de Kurgan Yapma Geleneği", *Türkler*, III. Cilt sf:927-931. Ankara 2002 s.927.

Bir bozkır kavmi olan İskitlerin kültürleri ve tarihleri hakkında önemli bilgiler veren Herodotos, kurganın yapımını, *Historia* adlı eserinin 4.bölümünde şu sözlerle anlatmaktadır:

“Hükümdar öldüğü zaman Gerrhos ülkesinde eni boyu dikdörtgen büyük bir çukur kazarlar. Ölen kişinin karnı yarılarak iç organları boşaltılmış ve bu kısma maydanoz tohumu, anason, dövülmüş saparna gibi kokulu maddeler konularak dikilmiş ve bazı işlemler ile ceset mumyalanmıştır. Mumyalanan bu ceset bir arabaya konularak ölen kişi kral ise ona bağlı olan boylara götürülür. Bu şekilde bütün boylar dolaştırıldıktan sonra cenaze, mezarın kazılmış olduğu alana getirilir. Mezarın taban kısmına çimen yayılır, ölen kişi üzerine konulur. Yere konulduktan sonra etrafı mızrakla çevrilir ve üzeri sazlarla örtülür. Cenaze yerleştirildikten sonra mezar odasının boş kalan kısmına eşlerinden birisi, elinden içki içtiği kimse, aşçı, silahtarı, hizmetçilerinden birisi, bir ulak ve atları konulur. Ayrıca mezar odasına kullandığı çeşitli eşyalar da konularak mezar odasının üstü kapatılır. Cenaze törenine katılan herkes mezar odasının üzerine toprak atar ve en yüksek tepeyi yapmak için birbirleriyle yarış ederler⁴.”

Herodotos’un, eserinde yer verdiği bilgiler bozkır coğrafyasında bulunan kurganlarda yapılan arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilerle doğrulanmıştır. Bu da kaynağın önemini göstermektedir. Herodotos’un eserinde bahsettiği kurganlar, bozkır kavimlerinin yaşadığı Karadeniz’in kuzeyindeki sahalarda sıkça görülmektedir.

Bozkır coğrafyasında kurgan yapımının sadece milattan önce değil; milattan sonraki dönemde de devam etmiş olduğu kaynaklarda görülmektedir. Örneğin: 9. yüzyılda Bulgar Han’ın isteği üzerine Abbasi Halifesi tarafından gönderilen elçilik heyeti içerisinde bulunan İbn Fadlan, bu seyahate dair yazmış olduğu eserinde, Oğuzlarda kurgan yapımını şu şekilde ifade etmektedir:

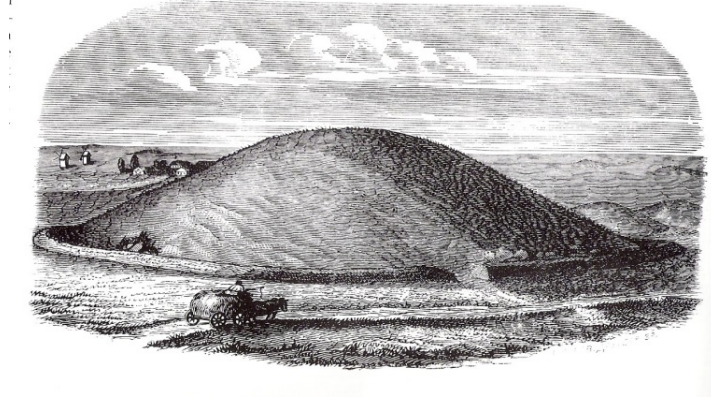
“Oğuz boyundan biri vefat ettiğinde onun mezarı için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Cesede elbiseleri giydirip kuşağını bağlarlar ve silahlarını kuşandırır. Eline bir kadeh verirler önüne de yemek dolu bir kap koyarlar. Mezar içine ceset yerleştirildikten sonra ise tavanı örterler ve mezarın üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Mezarın üzeri kapatıldıktan sonra ölen kişinin hayvanlarından kurban seçerler. Bu seçilen hayvanların başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını mezarın üzerine yerleştirilmiş olan ağaçlar üzerine asarlar ve bu kurbanların, ölen kişinin cennete giderken binek olarak kullanacağı hayvanlar olduğuna inanırlar. Ayrıca vefat eden kişi sağ iken kahramanlık göstererek düşman öldürmüştü öldürdüğü düşman sayısınca ağaçtan suretler yapıp mezarın üzerine dikerler ki bunlarında ölen kişinin hizmetçisi olduğuna inanırlar⁵.”

İbn Fadlan’ın vermiş olduğu bilgiler İslami dönem ile birlikte kubbeli mezar yapma geleneği olarak devam etmiş olup bu da kültürel sürekliliğin bir göstergesidir. Kurgan ile ilgili hem Herodotos’un hem de İbn Fadlan’ın vermiş olduğu bilgiler ve yapılan arkeolojik çalışmalar, kurganın ilk kısmının toprak seviyesine kadar açılmış çukur içerisinde mezar odaları; ikinci kısmının ise mezar odalarının üzerine yığılmış toprak olmak üzere iki ana kısımdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Çukur içine yapılan mezar odaları genellikle ahşap kütükler ile çevrenmekte ve mezar odasının üzeri ise alttan payandalarla desteklenerek ahşap kalaslar ile kapatılmaktadır. Ahşap tavanın üzerine yığılan toprak ve taş ise mezarı korunaklı hâle getirmiştir. Söz konusu kurgan üzerine yapılan yığma tepe esasında bozkır insanının hem dağ inancına hem de Gök Tanrı’ya yakınlığına vurgu yapmaktadır⁶.

⁴ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen) Türkiye İş Bankası, İstanbul 2015, s.313.

⁵ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi* (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022, s.36.

⁶ Yaşar Çoruhlu, “Eski Türklerde Ölüm” *Cogito*, 40, 2004, s.246.

Görsel 1: Kazılmadan Önce Kurgan

Kaynak: İ. Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.486.

Kurganlar, bozkır insanının defnedildiği mezar olmakla birlikte bozkır kavimlerinin tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgiler sunan arkeolojik bir kaynaktır. Bu çalışmada da Turan-Uyuk vadisinde bulunan Chinge-Tey Batı 1 kurganında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmış olan kalıntılardan hareketle bozkır insanının kültür hayatı incelenecektir.

1. Chinge-Tey Batı Kurganı 1

Chinge-Tey Batı Kurganı 1 bozkır kavimlerinin kültürlerinin ve tarihlerinin araştırmalarında diğer pek çok kurgan gibi önem arz etmektedir. Kurgan bugünkü Tuva bölgesindeki, Turan-Uyuk havzasında yer almaktadır. Bu havza bozkır kavimleri için oldukça önemli olan Yenisey Nehri'nin geçtiği havzalar arasında en yüksek olanıdır. Deniz seviyesinden yaklaşık 1000 metre yüksekliğe sahip olan bölge bu yüksekliğe bağlı olarak oldukça soğuktur. Ancak mera, bakımından da son derece zengindir⁷.

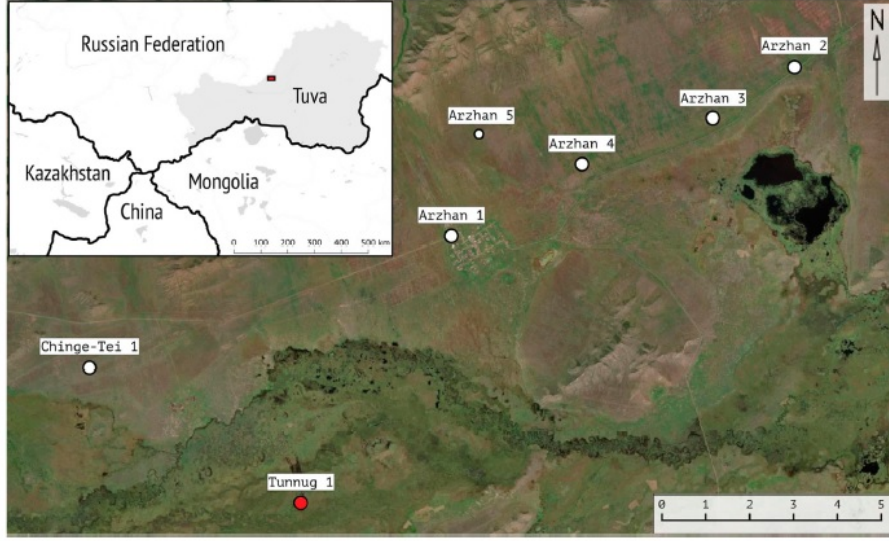
Bozkır insanının ekonomisinin temeli hayvancılığa dayandığı için bu bölgede kış otlarının bulunduğu geniş meralara sahip olması bölgenin önemini artırmaktadır. Vadide kış mevsiminde otlakların karla kaplı olmaması ve özellikle sığırların beslenebilmesi için otlak alanlarda sazlık ve uzun ot bulunmaktadır. Aynı zamanda burada meydana gelen şiddetli rüzgârlar otlaklar üzerindeki karları temizleyerek otlak alanların daha az kar tutmasını sağlamış ve böylece kış mevsimlerinde at ve koyun sürüleri beslenebilmiştir. Söz konusu bölge tarihi süreç içerisinde birçok bozkır kavmi tarafından kışlak olarak kullanılmış olduğu gibi bozkır kavimlerinin kralları olduğu düşünülen kişilerin kurganları da bu bölgede yer almaktadır. Başka bir ifadeyle Turan- Uyuk vadisi hem kış mevsiminde otlaklar açısından hem de bozkır kültürüne ışık tutan kurganlar açısından zengin bir bölgedir⁸.

Kurganın bulunduğu Uyuk vadisi birçok kurganın da burada yer almasından dolayı, “krallar vadisi” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu vadi Arzhan ve Tarlyk köyleri yakınlarındadır. Bu bölgede bozkır kavimlerinin krallarının mezarları olan kurganlar, zincir halkası şeklinde sıralanmaktadır. Arzhan köyü yakınında birçok kurgan bulunmakla birlikte bu kurganlar içerisinde şekil ve konum bakımından diğerlerinden farklı olan Arzhan 1 kurganı, Arzhan 2 kurganı ve Arzhan 0 kurganı öne çıkmaktadır. Chinge-Tey Batı Kurganı 1 ise Turan-Uyuk vadisinin batı kesiminde yer almaktadır. Bu kurganın Arzhan kurganlarına göre vadinin batı tarafında yer alması politik değişikliklerle açıklanabilir⁹.

⁷ M.P. Gryaznov, *Arzhan, Tsarskii Kurgan Ranneskijskogo Vremeni*, Nauka, Leningrad 1980, s.3.

⁸ Gryaznov, *age*, s. 3.

⁹ Gino Caspari, Łukasz Oleszczak, Konstantin Chugunov, Krzysztof Michalczewski, Igor Pieńkos, Jacek Gruszczyński, Konrad Lewek, Natalia A. Agapitova, “Insights into Early Iron Age Social Structure in the Eastern Steppes: Excavation Results of the Chinge-Tey Western Chain Kurgan 1”, *Journal of Field Archaeology*, Volume 50, 2025 s.1.

Görsel 2: Arzhan Kurganlarının Haritası, Timur Sadykov.

Kaynak: Gino Caspari & Jegor, “Blochin Kurgan Tunnug 1”-New Data on the Earliest Horizon of Scythian Material Culture, 2020, s. 3.

Chinge-Tey Batı Kurganı 1, Chinge Tey kurganının batı tarafında yer almaktadır. Kurgan 0,3 m yüksekliğinde olması sebebiyle uzun otlar arasında güçlükle fark edilebilmiştir. Kurganda, 2019 ve 2021 yıllarında arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarında kurganın dairesel bir plana sahip olduğu 24 m çapında ve 0,3 m yüksekliğinde olduğu tespit edilmiştir. Yüksekliğin düşük olması bölgede yapılan tarımsal faaliyetlerle açıklanabilir. Yine çalışmalar esnasında kurganın 4 m genişliğinde ve 1,5 m derinliğinde bir çemberle çevrelendiği belirlenmiştir¹⁰.

Kurganın üst kısmındaki dolguda kemik ve çanak-çömlek parçaları bulunmuştur. Bulunan kemik parçaları üzerinde yapılan analizlerde sığır kemiklerinin yoğunlukta olduğu sonucuna ulaşılmıştır¹¹.

Görsel 3: Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de Yapılan Kazı Çalışmaları

¹⁰ Caspari, Oleszczak, Chugunov, Michalczewski, Pieńkos, Gruszczyński, Lewek, Agapitova, *agm*, s.3.

¹¹ Caspari, Oleszczak, Chugunov, Michalczewski, Pieńkos, Gruszczyński, Lewek, Agapitova, *agm*, s.3.

Kaynak: Gino, Caspari, “Insights into Early Iron Age Social Structure in the Eastern Steppes: Excavation Results of the Chinge-Tey Western Chain Kurgan 1”, *Journal of Field Archaeology*, Volume 50, 2025, s.2.

Kurganda yapılan kazı çalışmalarında kurganın biri hendeğin dış tarafında olmak üzere toplam 4 mezar odasından oluştuğu tespit edilmiştir. 1 numaralı mezar odası 1,28 m derinlik ve 2,8 x 3 m alan ölçülerine sahiptir. Söz konusu mezar odası yapıldığı dönemlerde mezar hırsızları tarafından tahrip edilmiştir. Odanın tavan kısmı yoktur. Ancak odanın duvarları karaçam kütükleriyle oluşturulmuştur. Odanın içerisinde, yetişkin bir erkeğe sahip kemikler bulunmuştur. Ayrıca oda içerisinde hırsızların yağmasından kalan bir ok ucu ve kırbaç sapı olarak tanımlanabilecek bir boynuz parçası yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır¹².

Kurganın 2 numaralı mezar odasında yapılan çalışmalarda odanın duvarları, 1 numaralı oda da olduğu gibi karaçam kütükleriyle yapılmıştır. Ayrıca bu odanın zemin kısmı da kütüklerle kaplanmıştır. Aynı zamanda odanın taban kısmını oluşturan kütüklerin üzerinin bir organik malzeme ile kaplandığı kazı ekibi tarafından tespit edilmiştir. Odanın zemin kısmının organik malzeme ile kaplanması bölgede bulunan Arzhan 1 kurganı ve Arzhan 2 kurganında da karşılaşılan bir durumdur. Arzhan 1 kurganının ana mezar odası olan 1 numaralı odanın tabanında at kuyrukları bulunmuştur. Arzhan 2 kurganının ana mezar odası olan 5 numaralı mezar odasının tabanı ise keçeyle kaplanmıştır. Mezar odalarının taban kısımlarının kaplanması esas bölge halkının sözlü geleneğine de yansımıştır. Tuva halkı bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “Geyiklere binmeyin düşeceksiniz, boynuzlarını bıçaklayacaksınız; boğaya binmeyin düşecek, boynuzlara koşacaksınız; ata binip düşecek olursanız, kuyruğunu ve yelesini yayacak, yere yumuşakça uzanacaksınız.” bir başka sözde ise “Yeryüzü huzur içinde yatsın.” demektedirler. Tüm bunlar Tuva’da tarihin ilk dönemlerindeki konargöçer yaşayan insanlardan günümüzdeki modern insana kadar geçen zaman içerisinde kültürün devam ettiğinin bir göstergesidir¹³.

¹² Caspari, Oleszczak, Chugunov, Michalczewski, Pieńkos, Gruszczyński, Lewek, Agapitova, *agm*, s.7.

¹³ Gryaznov, *age*, s. 46.

Görsel 4: Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de Yapılan Kazı Çalışmalarında Bulunan 4 mezar odası

Kaynak: Gino, Caspari, “Insights into Early Iron Age Social Structure in the Eastern Steppes: Excavation Results of the Chinge-Tey Western Chain Kurgan 1”, *Journal of Field Archaeology*, Volume 50, 2025, s.6.

2 numaralı mezar odası 1,4 m derinliğine ve 2,58 x 1,78 m alan ölçülerine sahiptir. Oda içerisinde bir kadın ile bir çocuk defnedilmiştir. Yapılan incelemelerde kadının 50 yaşından büyük, çocuğun ise 3 yaşlarında olduğu tespit edilmiştir. Kadın sol tarafına yatırılmış başı batıya dönük bir şekilde defnedilmiştir. Çocuğun cesedi büyük oranda tahrip olmasına rağmen sırtının kadına dönük olarak defnedildiği anlaşılmaktadır. Oda içerisinde küpeler, başlık süsü olarak tahmin edilen altın plakalar, cam boncuklar, demir bıçak, bileme taşı, bronz ayna, tarak, deri kese içerisinde makyaj malzemeleri bulunmuştur¹⁴.

Kurganın 3 numaralı mezar odası 1,42 derinliğe ve 1,91x1,58 m alan ölçülerine sahiptir. Kurganın diğer odaları gibi karaçam kütüklerinden yapılmıştır. Söz konusu mezar odasının içerisinde 20-25 yaşlarında genç bir erkeğin iskeleti olduğu tespit edilmiştir. Genç erkeğin iskeletinin yanında çeşitli ok uçları, ok çubukları, balta, sadak parçası, bileme taşı, bıçak gibi silahlar altın kemere tutturulmuş şekilde bulunmuştur¹⁵.

Kurganın 4 numaralı mezar odası ise kurganı çevreleyen hendeğin dış tarafına yapılmış 0,43 m derinliğiyle oldukça sığ bir odadır. Odanın iç ölçüleri 0,75x0,43 m’dir. Oda içerisinde yapılan çalışmalarda

¹⁴ Caspari, Oleszczak, Chugunov, Michalczewski, Pieńkos, Gruszczynski, Lewek, Agapitova, *agm*, s.8.

¹⁵ Caspari, Oleszczak, Chugunov, Michalczewski, Pieńkos, Gruszczynski, Lewek, Agapitova, *agm*, s.10.

başı kuzeybatıya dönük ve sol kolu üzerine uzatılmış bir şekilde defnedilmiş, 10-12 yaşlarında bir ceset tespit edilmiştir¹⁶.

Bozkır coğrafyasındaki kurganlardan çıkarılan kalıntılar her ne kadar cenaze töreni için hazırlanmış olsa da bozkır insanının gündelik yaşamında kullandığı eşyalara, tanıdığı madenlere, sanat anlayışına, yiyecek-içecek ve giyim-kuşam gibi birçok hususa kaynaklık ettiği gibi bozkır kavimlerinin kronolojisinin oluşturulmasına da kaynaklık etmektedir. Kurganlardan elde edilen kalıntılar üzerinde çeşitli yöntemler kullanılarak elde edilen verilerle, ilgili kurganın tarihlendirilmesine çalışılmaktadır. Kullanılan bu söz konusu yöntemlerden biri radyokarbonur. Radyokarbon yönteminde ağaç, kömür gibi içerisinde karbon bulunan maddeler ne kadar karbon içerirlerse o kadar eski oldukları anlaşılmaktadır. Kurganlar içerisinde bulunan, karbon içeren maddeler sayesinde bu yöntem kullanılarak kurganın tarihi verilebilmektedir¹⁷. Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalarla kurgan, MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁸. Ayrıca kurgandan elde edilen kalıntılar sadece tarihlendirilmesi açısından değil, bozkır kültür tarihine ışık tutması açısından da önemlidir.

2. Chinge-Tey Batı Kurganı 1 Kalıntılarının Değerlendirilmesi

Bozkır coğrafyasındaki kurganlardan çıkarılan kalıntılar her ne kadar cenaze töreni için hazırlanmış olsa da bozkır insanının gündelik yaşamında kullandığı eşyalara, tanıdığı madenlere, sanat anlayışına, yiyecek-içecek ve giyim-kuşam gibi birçok hususa kaynaklık etmektedir. Chinge-Tey Batı Kurganı 1’den de bozkır insanının kültür tarihine ışık tutacak önemli kalıntılar bulunmuştur.

Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de bulunan kalıntıların başında savaşçı bir erkeğe yani alpa ait olan kalıntılar gelmektedir. Bozkır insanının askerî hayatının temelini insan gücü yani alplar oluşturmaktadır. Bozkırda savaşçı kişiye alp denilmektedir. Alp olan kişinin toplumda saygın bir yeri bulunmaktadır. Bu sebeple bozkır coğrafyasında yaşayan aileler, çocuklarının alp olmasını istemişler ve bu konuda çocuklarını özendirmişlerdir. Ailelerin çocuklarını daha çocukluk çağlarından alplığa yönlendirmesi bozkırda eğitimin çocukluk çağında başlamasıyla doğrudan ilgilidir. Bozkırın iklim şartlarına dayanıklılık, sürülerin ve ailenin korunması bu dönemde alınan eğitimle sağlanmıştır¹⁹.

Alp ile ilgili olarak yazılı ve sözlü kaynaklarda bilgiler bulunmakla birlikte bozkır kavimlerinin tarih ve kültürüne arkeolojik olarak kaynaklık eden Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de yapılan kazılarda da alp ile ilgili veriler bulunmaktadır. Kurganın 3 numaralı mezar odasında bulunan genç erkeğin yanındaki yay, ok, balta ve bıçak gibi silahlar bu kişinin savaşçı bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Söz konusu kurgana sadece erkek değil, kadın da defnedilmiştir. Mezar odalarından 2 numaralı odadaki kadının üzerindeki bıçak ve bileme taşı kadınların da tıpkı erkekler gibi savaşçı özelliğe sahip olduklarını göstermektedir. Alpların yanı sıra bozkırda kadın savaşçıların da olduğu, yazılı kaynaklarda görülmektedir. Hippokrates yazmış olduğu Havalat, Sular ve Mevkiler adlı eserinde şu şekilde bahsetmektedir: Avrupa’da İskitler bulunur. Azak denizi civarında otururlar, diğer bodunlardan farklıdır. Bunların kadınları evlenmedikleri sürece ata biner ve ok atarlar. At üstünde kargı savurur, düşmanla savaşır. Üç düşman öldürmedikçe evlenemezler. Bozkır töresi gereği Tanrı’ya kurban sunmadan kocalarıyla aynı evde oturmazlar. Bir kız evlenince genel bir seferberlik hâli zorunluluğu olmadığı sürece ata binmeyi bırakır. Bu kadınların sağ memeleri yoktur. Çocuk iken anneleri tarafından dağlanır, burada amaç savaşırken engel oluşturmaması ve sağ kolun daha güçlü olmasıdır²⁰. Hippokrates’in eserinde belirttiği bu kadınları Grekler, oir pata adını vermişlerdir. Buradaki oir erkek, pata batırmak, öldürmek anlamında olup erkek öldüren şeklinde ifade edilmektedir²¹.

Kurganlarda bozkır insanının savaşçı kimliğini ortaya koyan silahlara dair kalıntılar da bulunmuştur. Bozkır insanının kullandığı silahlar arasında ilk sırada ok gelmektedir. Ok, bozkır insanının uzaktan savaş taktiğine en uygun silahtır²².

¹⁶ Caspari, Oleszczak, Chugunov, Michalczewski, Pieńkos, Gruszczyński, Lewek, Agapitova, *agm*, s.11.

¹⁷ İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.103-104

¹⁸ Caspari, Oleszczak, Chugunov, Michalczewski, Pieńkos, Gruszczyński, Lewek, Agapitova, *agm*, s.13.

¹⁹ Durmuş, *age*, s.203.

²⁰ Galip Ataç *İskitlerde Hekimlik*, Ankara, byy, s.42-43.

²¹ İlhami Durmuş, *İskitler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 117.

²² Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri, II*, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara 2010, s.106

İnsanlığın gelişim aşamalarına uygun olarak bozkır insanı da ilk olarak kemikten yapılmış ok uçları daha sonra sırasıyla bakır, tunç ve nihayetinde demirden yapılmış ok uçları kullanmışlardır²³. Ok; uç, ahşap çubuk ve yelek olmak üzere üç ana kısımdan oluşmaktadır. Okun uç kısmına temren yani demirden anlamında adı verilmiştir²⁴. Oklar savaşlarda, avlarda kullanılmıştır. Bozkır coğrafyasında kullanılan okların 660-884m arasında atış menziline sahip olduğu bilinmektedir²⁵. Okun menzilini artırmak için okun temren ve çubuk kısımları hafif malzemelerden yapılmıştır.

Bozkır coğrafyasında kullanılan oklarla ilgili arkeolojik malzemeler oldukça boldur. Chinge-Tey Batı kurganı 1’de çeşitli şekillerde ok uçları ve ok çubukları bulunmuştur. Ok çubuklarının kırmızı renge boyandığı yapılan incelemelerde tespit edilmiştir. Bölgede bulunan bir başka kurgan olan Arzhan 2 kurganında ana mezar odası olan 5 numaralı odada çeşitli ok uçları ve ok çubukları bulunmuştur. Bulunan ok uçları ve çubuklarındaki benzerlik kültürel sürekliliği göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Chinge-Tey Batı Kurganı 1 kurganında bulunan ok çubuklarının kırmızı renkte olması bozkır insanının kırmızı renge önem verdiklerini gösterdiği gibi ok çubuklarının boyanmış olması boylara dair bir simge olarak düşünülebilir.

Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de deriden yapılmış sadak kalıntısı da bulunmuştur. Bozkır insanı tarafından sadak; okluk, kuruglug gibi çeşitli adlarla ifade edilirken İskitler tarafından kullanılan sadaklara, Grekler “goryt” ok-yay torbası adını vermişlerdir. Kendilerine has en önemli özellikleri çift gözlü olması olan bu sadakların; iç gözüne yay, dış gözüne oklar yerleştirilmiştir. 300-400 civarında ok alan sadaklar çeşitli figürlerle de süslenmiştir. Bu tarz sadaklar bozkır coğrafyasında en eski dönemlerden itibaren tarihsel süreç içerisinde kullanılmıştır²⁶.

Bozkır insanı savaşlarda genel olarak uzaktan savaş taktiğini benimseyip ona uygun olan ok ve yay kullanmış olsa da yakın dövüşlerde kullanmak için de silahlar yapmıştır. Bunlardan biri hançer/bıçaktır. Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de yapılan kazılarda da çeşitli ebatlarda bıçaklar bulunmuştur. Kurganın 2 numaralı mezar odasındaki kadının üzerinde ve 3 numaralı mezar odasındaki erkeğin üzerinde birer bıçak bulunmuştur. Bulunan bıçaklar bozkır insanının savaşçı kimliğini yansıttığı gibi bıçakların demirden olması ise bozkır insanının demir madenini tanıdığını ve onu eriterek çeşitli silahlar yaptığını göstermesi açısından da ayrıca önem arz etmektedir. Bozkır kavimleri boylar ve diğer kavimler üzerinde hâkimiyetini demirin vurucu gücü ve atın hızı sayesinde sağlayabilmişlerdir. Atın hızı ve demirin vurucu gücü bozkır insanının gücünü artırmıştır. Bozkır coğrafyasında demir madeninin kullanılması ile birlikte başta ok uçları olmak üzere silahlar ve at koşumları, demirden yapılmıştır. Demir yalnızca silah yapımında değil kazan gibi gündelik eşyaların yapımında da kullanılarak bozkır insanının hayatında önemli bir yer tutmuştur²⁷.

Bozkır insanının kullanmış olduğu yakın dövüş silahlarından bir diğeri de baltadır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren başta taş olmak üzere çeşitli madenlerden balta yapılarak kullanılmıştır. Birçok kazıda da çeşitli madenlerden yapılmış, değişik tür ve ebatlarda baltalar bulunmuştur. Chinge-Tey Batı Kurganı 1’in, 3 numaralı mezar odasında bir balta ağzı bulunmuştur.

²³ Durmuş, *age*, s.222.

²⁴ Koca, *age*, s.106.

²⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s.273.

²⁶ Koca, *age*, s.107- M. Taner Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, Cilt I Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 s. 600.

²⁷ Durmuş, *age*, s.97.

Görsel 6: Chinge-Tey Batı Kurganı 1 bulunan balta ağzı, kemer parçası ve demir bıçak.

Kaynak: Gino, Caspari, “Insights into Early Iron Age Social Structure in the Eastern Steppes: Excavation Results of the Chinge-Tey Western Chain Kurgan 1”, *Journal of Field Archaeology*, Volume 50, 2025, s.11.

Chinge-Tey Batı Kurganı 1’de yapılan kazılarda bulunan kalıntılar, bozkır insanının sadece savaşçı özelliğine değil, giyim-kuşam gibi kültürün diğer yönlerine de ışık tutmaktadır. Kurganın 2 numaralı odasında bulunan kadının başlığına ait olduğu tahmin edilen plakalar, kadının başlık takmış olduğunu düşündürmektedir. Elde edilen plakaların bölgedeki bir diğer kurgan olan Arzhan 2 kurganının ana mezar odası olan 5 numaralı odadaki kadının başlığını süsleyen altın plakalar ile benzerliğinin tespit edilmesi hem kadının başlık takmış olduğu düşüncesini kuvvetlendirmekte hem de kültürel sürekliliğin devamını göstermektedir. Buradan hareketle bozkır insanının giyim kuşamında başlığın yer aldığı söylenebilmektedir.

Tarihin en eski devirlerinden itibaren bozkır insanı, beslemiş olduğu hayvanlardan elde edilen yün ve derilerden çeşitli renk ve şekillerde başlıklar yaparak kullanmıştır. Bozkır insanının kullandığı başlıkların farklı şekillerinin olması boyları arasında ve diğer kavimler tarafından her bir boyun tanımlanmasında ön plana çıkmıştır. Örneğin; İskitleri yakından tanıyan Persler, İskitleri üç boy hâlinde tanımlamaktadır. Bu boylardan biri, “Saka tigrakhauda”dır. Bu boy adının anlamı, ok şeklinde sivri başlık giyen demektir. Buradaki adlandırmada başlığın ön planda olması önem arz etmektedir. Bozkır kültür çevresinde kadınların kullanmış olduğu başlıklar evli veya bekâr olduklarını simgelemektedir. Bu başlık tarzının yakın zamana kadar Anadolu’da kadınlar arasında kullanılmış olması ise kültürel sürekliliğin devamını göstermektedir.

Bozkır insanı da modern insan gibi süslemeye önem vermiştir. Bu süslemenin içerisinde kıyafetler, küpeler, çeşitli takılar, tarak, ayna ve çeşitli boyalar yer almaktadır. Süslemenin ilk sırasında küpeler gelmektedir. Çeşitli maddelerden yapılan küpeler değişik tür ve çapta boncuklar ilave edilerek daha gösterişli bir şekilde kullanılmıştır. Kurganlarda yapılan kazılarda bu küpe tarzlarına rastlanılmaktadır. Chinge-Tey Batı Kurganı 1’in, 2 numaralı mezar odasında bulunan kadına ait küpe bulunmuştur.

Bozkır kültür çevresinde küpe sadece kadınlar tarafından değil, erkekler tarafından da kullanılmıştır. Ancak erkekler tarafından kullanılan küpeler sadece süs eşyası amacıyla kullanılmış olması değil, hükümdarlık alameti olarak da kullanılmış olduğu düşünülebilir. Kurganlarda bulunan küpeler bir süs objesi olmasından ziyade yapan kişinin sanat beceresini ve zevkini yansıttığı gibi yapıldığı dönemdeki sanatı, değerli madenleri, yapımda kullanılan tekniklerin de takip edilmesini sağlamaktadır. Bozkır insanı tarafından kullanılan küpelerde bozkır hayvan üslubu sanatının örneklerini, yapım tekniklerini, altın gibi değerli madenlerini bildiklerini ve çeşitli boncuklarla süslenmesi zevk anlayışlarını yansıtmaktadır. Bir başka ifade ile küpeler bozkır insanının sanat zevkinin ve refah seviyesinin göstergesidir.

Bozkır coğrafyasında da diğer coğrafyalarda olduğu gibi en eski dönemlerden itibaren kadınların hayatında süslenme hep var olmuştur. Bozkır coğrafyasının iklimsel koşulları diğer coğrafyalara nazaran zor olsa da bozkır kadını da diğer coğrafyalardaki kadınlar gibi süslenmeyi ön planda tutmuştur. Kadınların süslenmelerine dair yazılı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, bozkır kavimleri hakkında önemli bilgiler veren Herodotos eserinde, İskit kadınlarının servi ağacının yongalarını taş ile ezip su ile yoğurmak suretiyle bir hamur elde ettiklerini bu hamuru da vücutlarına sürdüklerinde derilerinin parladığını ve hoş koktuklarını belirtmektedir. Herodotos'un verdiği bilgilerden yola çıkarak bozkır kadınlarının doğal yollarla elde ettikleri ürünleri kullanarak süslandıkları söylenebilmektedir. Yazılı eserde belirtilen süslemelere dair, kurganlarda yapılan arkeolojik kazılarda da kalıntılar bulunmaktadır. Chinge-Tey Batı Kurganı 1'in, 2 numaralı mezar odasındaki kadının yanında deri kese içerisinde boya kalıntıları tespit edilmiştir.

Bozkır kadınları süslenmek için makyaj malzemesinin yanı sıra tarak ve ayna gibi süslenme araçları da kullanmışlardır. Kazılarda elde edilen kalıntılarda, aynalar süslenmenin önemli bir aracıdır. En eski dönemlerden itibaren bozkır coğrafyasında kurganlara defin esnasında ayna bırakıldığı bilinmektedir. Chinge-Tey Batı Kurganı 1'in, 2 numaralı mezar odasında bronz bir ayna bulunmuştur. Kurganlara bırakılan aynaların dinî bir boyut içerdiğini de söylemek mümkündür. İlerleyen tarihî süreç içerisinde şamanların ayinlerinde ayna kullanılması bunu destekler niteliktedir.

Bozkır kadınlarının süslemede kullandıkları bir diğer araç ise taraktır. Çeşitli madde ve şekillerde yapılarak kullanılan taraklara kurganlarda rastlanılmaktadır. Chinge-Tey Batı Kurganı 1'in, 2 numaralı mezar odasındaki kadına ait bir tarak bulunmuştur. Bozkır kadınlarının süslenmek için ayna ve tarak kullanmış olması saçlarını taradıklarını göstermektedir. Ayrıca bozkır kadınının saçlarını ördükleri Pazırık kurganlarından, saçlarını altın tellerle süsledikleri ise Arzhan 2 kurganından öğrenilmektedir.

Sonuç

Bozkır insanının tarih ve kültürüne dair yapılan araştırmalarda sözlü ve yazılı kaynaklardan bilgi edilebilmesine rağmen önemli bilgiler arkeolojik kaynaklardan elde edilmektedir. Arkeolojik veriler önemli bir kaynak olmasının yanı sıra yazılı ve sözlü kaynaklarda verilen bilgileri sunduğu somut deliller ile doğrulaması arkeolojik kaynakların önemini daha da artırmaktadır. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Bozkır insanının defnedildiği yığma tepe mezar olan kurganlar, yapıldığı dönem için bir mezar görevinde iken bugün ise sunduğu somut deliller ile önemli bir kaynaktır. Bozkır coğrafyasında çok sayıda kurgan bulunmaktadır. Bu kurganlardan biri de Chinge-Tey Batı Kurganı 1'dir. Bu kurgan Tuva bölgesindeki konumu itibarıyla önemli olduğu gibi erken İskit döneminden klasik İskit dönemine geçişin olduğu bir döneme ait olmasıyla da ayrıca önem arz etmektedir. MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen kurgan içerisinde bulunan kalıntılar, bozkır insanının kültür tarihi, sanat anlayışı, kullandığı madenler, inanç dünyası, savaşçı özelliği gibi pek çok unsura ışık tutmaktadır. Ayrıca kurganda bulunan eşyalar hem bölgedeki kurganlar hem de bozkır coğrafyasındaki diğer kurganlarla kıyaslandığında benzerliklerin bulunması kültürel sürekliliğin olduğuna da işaret etmektedir.

Bibliyografya

ATAÇ, Galip, İskitlerde Hekimlik, Ankara bty.

BELLİ, Oktay “Eski Çağ ve Orta Çağ’da Türkler’de Kurgan Yapma Geleneği” *Türkler* III. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 927-931.

ÇORUHLU, Yaşar, “Eski Türklerde Ölüm” *Cogito*, 40, 2004.

ÇORUHLU, Yaşar, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

DURMUŞ, İlhami, *İskitler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

DURMUŞ, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.

GINO, Caspari, Łukasz OLESZCZAK, Konstantin CHUGUNOV, Krzysztof MIHALCZEWSKI, Igor PIENKOS, Jacek GRUSZCZYŃSKI, Konrad LEWEK, Natalia A. AGAPİTOVA, “Insights into Early Iron Age Social Structure in the Eastern Steppes: Excavation Results of the Chinge-Tey Western Chain Kurgan 1”, *Journal of Field Archaeology*, Volume 50, 2025, ss. 327-344.

GRYAZNOV, M. P. Arzhan, *Tsarskii Kurgan RanneskijskogoVremeni*, Nauka, Leningrad 1980.

Herodotos, *Herodotos Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen) ,Türkiye İş Bankası, İstanbul 2015.

İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi* (Çev. Ramazan Şeşen) Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri, II*, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara 2010.

TARHAN, M. Taner, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler* I. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 597-610.